

Поэзия сабақтарындағы нейрондық желілер арқылы қазақ ЖИ боттар: өлең поэзиясының көркемдік құрылысын меңгертудің ерекшеліктерін зерттеудің жаңа жолдары

ЖАРИЯЛАНДЫ
09.05.2026

СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/188571/>

Нағмат Сәния Исенбайқызы

Тобы: КО-23-6к

Жетекшісі: **Рустемова Жанар Айдарбекқызы**

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық Зерттеу университеті

Филология факультеті

Қазақ әдебиеті кафедрасы

Аннотация

Бұл мақалада поэзия сабақтарында нейрондық желілерге негізделген қазақ тілді жасанды интеллект боттарын қолданудың әдістемелік және танымдық мүмкіндіктері қарастырылады. Өлең поэзиясының көркемдік құрылысын меңгертуде буын, тармақ, шумақ, ұйқас, ырғақ, әуезділік, теңеу, метафора, кейіптеу, символ сияқты ұғымдарды оқушыға түсіндірудің жаңа жолдары ұсынылады. Қанипа Бітібаева әдебиетті оқытуда оқушының белсенді әрекеті, технологияның мақсаттылығы және мәтінді талдаудың жүйелілігі басты шарт екенін көрсетеді. Осы ғылыми негізге сүйене отырып, ЖИ боттар поэзия сабағында дайын жауап беретін құрал емес, оқушыны сұрақ қоюға, салыстыруға, дәлелдеуге, талдауға жетелейтін диалогтік серіктес ретінде қарастырылады. Қазіргі халықаралық нұсқаулықтар да жасанды интеллектті білімде адамға бағдарланған, қауіпсіз, этикалық және тең қолжетімді тәсілмен қолдануды ұсынады.

Кілт сөздер: поэзия сабағы, жасанды интеллект, нейрондық желі, қазақ тілді ЖИ бот, көркемдік талдау, әдебиетті оқыту әдістемесі, цифрлық педагогика.

Қазіргі білім беру кеңістігінде жасанды интеллекттің орны барған сайын күшейіп келеді. Әсіресе мәтінмен жұмыс істеуді талап ететін пәндерде, соның ішінде қазақ әдебиеті мен поэзия сабақтарында, нейрондық желіге негізделген боттардың мүмкіндігі

айрықша. UNESCO материалдарында AI білім беруде оқытуды, бағалауды және оқу үдерісін жетілдіре алатыны, бірақ сонымен бірге деректер қауіпсіздігі, жас ерекшелігі, теңдік және педагогикалық жауапкершілік мәселелері міндетті түрде ескерілуі керектігі айтылады [1, 16]. Демек, қазақ тіліндегі ЖИ боттарды поэзия сабағына енгізу тек технологиялық жаңалық емес, ол — әдістемелік мәдениетті қайта қарау. Поэзияны оқытуда басты қиындықтардың бірі — оқушыға өлеңнің сыртқы мазмұнын ғана емес, ішкі көркемдік жүйесін де сезіндіру. Өлеңдегі бейне, дыбыс, ырғақ, ұйқас, интонация, композициялық тұтастық бір-бірімен сабақтасқан күрделі құрылым құрайды. Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқышта» көркем сөзді қара сөзден айырып, дарынды сөздің мәнін сурет пен сұлулық арқылы түсіндіреді [2, 18]. Бұл тұжырым бүгінгі цифрлық оқытуда да өзектілігін жоғалтпайды: ЖИ бот өлеңді оқушының орнына «түсіндіріп» бермей, сол суреттеу мен бейнелеу қырларын бірге ашуға көмектесуі керек.

Қазақ поэзиясының көркемдік табиғатын түсіну үшін ең алдымен оның құрылымдық заңдылықтарын білу қажет. Байтұрсынұлы өлең құрылысының негізін буын, ырғақ, екпін, әуезділік жүйесімен байланыстырып, қазақ тіліндегі өлең жасаудың табиғи шарты буын санын орнына келтіру екенін көрсетеді. Сонымен қатар ол дыбыстардың іргелес, үйлесімді, айтуға жеңіл келуіне назар аударып, сөздің әуезділік қасиетін арнайы түсіндіреді [2, 199]. Осы ойлар поэзия сабағында ЖИ боттың дыбыстық талдау, буын санын тексеру, ұйқас үлгісін анықтау сияқты қызметтерін әдістемелік тұрғыдан негіздейді. Көркемдік құрылыс дегеніміз тек формалық өлшем емес. Ол — мазмұн мен пішіннің бірлігі. Байтұрсынұлы дарынды сөзде пікір сурет түрінде берілетінін, ал көркем сөздің сынында тек ойдың дұрыстығы емес, суреттің сұлулығы да тексерілетінін нақтылайды. Бұл тұжырым оқушыға поэзияны «мазмұнын айтып беру» деңгейінде емес, бейнелі ойдың қалай жасалатынын сезіну деңгейінде меңгертуді талап етеді. Сондықтан ЖИ боттың міндеті — өлеңдегі нақты көркемдік құралдарды бөліп көрсету, бірақ сол құралдардың көркемдік әсерін оқушының өзі ашуына мүмкіндік беру.

Қанипа Бітібаева әдебиетті оқытудағы технологияны жеке тұлғаға бағытталған, диагностиканы басшылыққа алған, мақсатты және сапалы оқу әрекетін ұйымдастыру деп түсіндіреді [5, 75]. Бұл анықтама поэзия сабағындағы ЖИ боттың рөлін дұрыс белгілеуге көмектеседі. Яғни бот технологиясы оқушыны дайын біліммен толтыру үшін емес, оның өз әрекеті арқылы білім алуына жағдай жасау үшін қолданылуы тиіс. Бітібаева сондай-ақ әдебиетті оқытуда әдіс-тәсілдерді тиімді сұрыптау, негізгі түйінді бөліп алу, даралап оқыту, интеграциялау және проблемалап оқыту сияқты бағыттарға ерекше мән береді. Әдеби мәтінді оқу мен талдау мәселесінде Бітібаеваның тағы бір маңызды пікірі — көркем мәтінмен жұмыс істеу оқушыны өз пікірін айтуға, әсерін негіздеуге және талдау дағдысын қалыптастыруға жетелеуі керек. Бұл идеяны ЖИ бот арқылы жүзеге асыруға болады: бот оқушыға дайын интерпретация берудің орнына, «Неге бұлай ойлайсың?», «Қай жолдар бұл ойды дәлелдейді?», «Бұл бейне қандай эмоция тудырады?» деген сұрақтар қоя алады. Мұндай тәсіл поэзияны жаттап айту

емес, оны түсініп оқу мәдениетін қалыптастырады. Қазақ тілді ЖИ боттың ең басты артықшылығы — оқушының ана тіліндегі сұхбатты табиғи түрде жүргізе алуы. Поэзия сабағында бұл өте маңызды, өйткені әдеби талдау тілдің нәзік қабаттарына сүйенеді. ЖИ бот оқушыға өлеңнің тақырыбын табуға, идеялық өзегін анықтауға, ұйқас түрін салыстыруға, көркем сөздерді ажыратуға және мәтінді бірнеше деңгейде түсіндіруге көмектеседі. UNESCO құжаттарында генеративті AI-ды білім беру мен зерттеуде қолданғанда human-centred, age-appropriate, equitable және safe тәсілдер қажет екені атап өтіледі [1, 98]. Бұл қағида қазақ әдебиеті сабағына да тікелей қатысты. ЖИ боттың дидактикалық мүмкіндігін поэзияны талдауда төрт бағытта жүйелеуге болады. Біріншісі — түсіндіру бағыты: бот терминдерді қарапайым тілмен ашып береді. Екіншісі — салыстыру бағыты: екі өлеңнің ұйқасын, образын, тақырыбын салыстырады. Үшіншісі — құрастыру бағыты: оқушының өзіне шағын талдау мәтінін жаздыртады. Төртіншісі — рефлексия бағыты: жазылған жауапты қайта қарап, дәлелдің әлсіз тұстарын көрсетеді. Мұндай ұйымдастыру жасанды интеллектті «көлеңкедегі жауап берушіге» емес, оқу әрекетін құрастыратын интеллектуалдық құралға айналдырады. Бұл — Байтұрсынұлы мен Бітібаеваның мәтін, құрылым, талдау туралы ойларымен үйлесетін тәсіл Нейрондық желілердің бір мүмкіндігі — үлкен мәтін корпусынан заңдылықтарды байқау. Поэзиядағы дыбыстық қайталану, буын сәйкестігі, тармақ құрылымы, ұйқас үлгісі тәрізді белгілерді бот жылдам анықтап, оқушыға бастапқы бағдар бере алады. Бірақ мұнда ең маңыздысы — автоматты белгіні әдеби мағынаға айналдыру. Мәселен, бот ұйқас түрін көрсеткенімен, оның өлеңнің эмоциялық әсеріне қалай қызмет етіп тұрғанын оқушының өзі түсіндіруі тиіс. Байтұрсынұлының өлең құрылымы туралы ойлары осы жерден өте өзекті: буын мен ырғақ — техникалық ғана емес, көркемдік әсер тудыратын жүйе [1, 214].

Поэзия сабағында ЖИ ботты қолданудың тиімді үлгісі сатылы алгоритмге сүйенеді. Алғашқы кезеңде бот оқушының алдын ала білімін анықтайды: өлеңнің тақырыбы, автордың аты, көркемдік құралдар туралы не білетінін сұрайды. Екінші кезеңде бот мәтінді бөлшектеп талдауға көмектеседі: әр шумақты жеке қарастырып, негізгі образдарды белгілейді. Үшінші кезеңде бот оқушыны дәлелді жауап жазуға жетелейді. Төртінші кезеңде кері байланыс беріледі: бот жауаптағы әлсіз, қайталанған немесе дәлелсіз жерлерді көрсетеді. Мұндай жүйе Битибаева сипаттаған «жеке тұлғаға бағытталған мақсатты оқу әрекетімен» сәйкес келеді. Алгоритмнің ең маңызды бөлігі — сұрақ қою мәдениеті. ЖИ бот тек «не?», «кім?», «қашан?» деңгейінде қалмауы тиіс. Ол «неге?», «қалай?», «қандай тәсілмен?», «қандай көркемдік әсер тудыруда?» деген аналитикалық сұрақтар қоюы керек. Байтұрсынұлының көркем сөзді сурет пен ойдың тұтастығы ретінде түсіндіруі дәл осындай сұрақтарға әкеледі. Егер бот сұрақты дұрыс қоя алса, оқушының ойлау сапасы да соған сай тереңдейді. Қазіргі педагогикалық әдебиетте жасанды интеллектті қолданудың қауіптері де ерекше аталады. UNESCO генеративті AI-дың қауіпсіздік, дерек құпиялығы, жауапкершілік және жас ерекшелігіне

сай қолданылуы қажет екенін көрсетеді [1, 56]. Осы тұрғыдан алғанда, поэзия сабағындағы қазақ ЖИ боттары оқушының жеке деректерін жинауға емес, оқу тапсырмасын түсіндіруге және талдауын жақсартуға ғана қызмет етуі керек. Әсіресе өлеңді талдауда боттың жауабы шала, үстірт немесе қате болса, мұғалімнің бақылауы міндетті болып қалады.

Поэзия сабағын ЖИ ботпен жүргізудің бір үлгісі төмендегідей болуы мүмкін. Сабақтың басында бот оқушыларға өлеңнің аты мен авторы бойынша қысқа болжам жасатады: «Бұл өлең не туралы болуы мүмкін?», «Қандай көңіл күй күтіледі?». Одан кейін бот өлең мәтінін шумақтарға бөліп, әр шумаққа жеке сұрақ қояды. Мұнда Байтұрсынұлының тармақ, шумақ, бунақ, ырғаққа қатысты тұжырымдары оқушыға тірек болады. Екінші кезеңде бот көркемдік құралдарды анықтауға көмектеседі. Мәселен, «Қай сөз бейнелі?», «Қай тіркес метафораға ұқсайды?», «Қай жолда эмоциялық екпін күштірек?» деген сұрақтар арқылы оқушы мәтінді өз бетімен ашады. Бұл арада Байтұрсынұлының дарынды сөздегі сурет пен сұлулық туралы пікірі оқушы талдауының теориялық негізіне айналады [1, 12-13]. Егер оқушы боттың сұрағына жауап бере алмаса, бот бірден шешім бермей, қосымша жетекші сұрақ ұсынуы керек. Үшінші кезеңде бот салыстыру тапсырмасын береді. Мысалы, бір ақынның екі өлеңін немесе екі түрлі ақынның бір тақырыптағы өлеңін салыстыру. Мұнда оқушы ұқсастық пен айырмашылықты тек мазмұннан емес, ырғақ, образ, тілдік өрнек, интонация, лексикалық қайталау тұрғысынан дәлелдеуі қажет. Бітібаеваның оқушыны дербес ойлауға, ғылыми сипаттағы ізденіске баулу жөніндегі қағидалары бұл кезеңде ерекше маңызды. Төртінші кезең — рефлексия. Оқушы өзі жасаған талдауды қайта қарап, «Мен қандай дәлел келтірдім?», «Қандай көркемдік белгіге сүйендім?», «Қандай жерді нақтылай түсу керек?» деген сұрақтарға жауап береді. Бұл жерде бот тек бағыт көрсетеді. Мұндай жұмыс оқушыны қысқа жауаптан гөрі дәлелді пайымға үйретеді. Поэзияны оқытудағы түпкі мақсат та осы: көркем мәтінді жалаң мазмұндап шығу емес, оның эстетикалық құрылысын түсініп, өз сөзімізбен дәлелдей білу.

ЖИ бот қаншалықты пайдалы болса да, оның шектеулері бар. Біріншіден, бот әдеби талдаудың бәрін толық адамша сезіне алмайды. Өлеңдегі ұлттық реңк, тарихи астар, мәдени ишара, авторлық ирония секілді қабаттарды автоматты жүйе кейде үстірт түсіндіруі мүмкін. Екіншіден, боттың жауаптары біркелкі, тым жалпы немесе қайталама сипатта болуы ықтимал. Үшіншіден, оқушы боттың жауабына толық сүйеніп кетсе, өз бетінше ойлау әлсірейді. UNESCO материалдары да AI-дың мүмкіндігімен қатар тәуекелдерін, соның ішінде тәуелділік пен этикалық шектеулерді ескертеді. Сондықтан қазақ тілді ЖИ боттың орны мұғалімді алмастыру емес, мұғалім еңбегін күшейту болуы тиіс. Мұғалім әдеби талдаудың сапасын, тілдік дәлдігін және тәрбиелік мазмұнын бақылайды; бот болса, түсіндірудің жеделдігін, жаттығудың көптүрлілігін және кері байланыстың жылдамдығын қамтамасыз етеді. Бітібаева айтқандай, оқушылардың білім алу әрекеті мақсатты түрде ұйымдастырылып, олардың белсенділігі артуы керек. ЖИ

бот осы белсенділікті қолдаса ғана тиімді болады.

Қазақ поэзиясын оқытуда нейрондық желілерге негізделген қазақ тілді ЖИ боттарды пайдалану — әдеби білім берудің жаңа әрі перспективалы бағыты. Бұл құрал өлеңнің көркемдік құрылысын меңгертуді жеңілдетіп қана қоймай, оқушының талдау, салыстыру, дәлелдеу, рефлексия жасау қабілеттерін дамытады. Ахмет Байтұрсынұлы өлеңнің құрылысын буын, ырғақ, әуезділік, бейнелілік арқылы жүйелесе Қанипа Бітібаева әдебиетті оқытуда оқушы әрекетінің белсенділігі мен мәтінді терең талдаудың қажеттігін негіздейді [5,33]. Осы екі арнаны біріктіргенде, ЖИ бот поэзия сабағында тек технология емес, әдістемелік серіктеске айналады. Сонымен бірге, жасанды интеллекттің білім берудегі қолданылуы адамға бағдарланған, этикалық және қауіпсіз болуы шарт. Демек, қазақ тілді ЖИ боттар өлеңді оқушының орнына түсіндірмей, оқушының өзі түсінуіне жағдай жасауы керек. Сонда ғана әдебиет сабағы цифрлық ортада да өзінің ең басты миссиясын — сөз өнері арқылы ой, сезім және талғам тәрбиелеу міндетін — сақтап қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.. UNESCO. *Guidance for generative AI in education and research*. 2023.
2. Байтұрсынұлы А. *Әдебиет танытқыш*. Алматы: Атамұра, 2003. 208 б.
- 3.Қабдолов З. *Сөз өнері*. Алматы: Қазақ университеті, 1992. 361 б.
4. Жұмалиев Қ. *Әдебиет теориясы*. Алматы: Қазақтың мем. оқу-педагогика баспасы, 1960. 244, [2] б.
5. Бітібаева Қ. *Әдебиетті оқыту әдістемесі*. Алматы: Рауан, 1997. 285 б.
6. Айтжанова Қ.Т. *Қазақ әдебиетін оқытудың әдіснамасы*. Алматы: Ғылым, 2002. 325 б.
7. . Жүсіп Қ.Ө. *Әдебиеттануға кіріспе*. Алматы: 2020. 243 б.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.